

Atlantic'te okuduğum bir yazı <<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/06/no-such-thing-as-free-will/>>_ *özgür irade* diye bir kavramın aslında mevcut olmadığını anlatıyor. Felsefeci milletin yüzyıllardır kaşındığı bir konu: Determinizm varsa, insan nasıl irade sahibi olabiliyor ve irade sahibiyse, determinizm nasıl mümkün?

Mesele insanın fizik dünyada bir varlık olarak, onun kanunların tabi olması. O kanunlar da büyük ölçüde determinist. *Büyük ölçüde* diyorum, çünkü kuantum mertebesinde bir kaçış vardı, yani düşünceyi üreten süreçlerin atomdan ufak boyutların Fizik'i tarafından idare edildiğini iddia etmek mümkündü.

Ancak yazı özgür iradeye, son zamanlarda artık daha sık kullanılan beyin MR'ı cephesinden *saldırmış*. İnsanın düşünce ve reflekslerinin artık neredeyse tamamen dışarıdan kontrol edilebildiğini veya bilimin bu yolda olduğunu söylemiş. 1980'lerdeki Benjamin Libet deneyinden bahsetmiş mesela. Bu deneyde insanların önce ellerini hareket ettirip, sonra bunu bu hareketin *kararını* verdiklerine dair deliller var. Yani insan önce hareket edip, sonra bu hareketi *istiyor*.

Konu artık laboratuvar ortamlarından çıkıp, topluma mal olmaya başladı. Asıl önemli olan, insanın özgür iradesi olmadığının ve düşünce ve fiillerinin determinist bir takım süreçlerce idare edildiğinin herkesçe kabulü ve kabulün tüm hukuk ve sorumluluk fikrinde getireceği değişiklik.

Bunun için de deney yapmışlar: İnsanlara iradenin olmadığına dair bir yazı okutmuşlar ve sınavda kopya çekmemek gibi iradeli olmaları gereken bir iş vermişler. İradesinin olmadığına inananlar daha çok kopya çekmiş. Bunun başka tezahürlerinden de bahsediyor yazı, başarılı insanların iradelerine ve tercihlerinin kendilerine ait olduğuna daha çok inandıklarını söylüyor. Özgür iradeye inanan ve tercihlerinin bir fark yarattığını düşünen insan işyerinde de daha başarılı oluyormuş.

İnsanın özgür iradesinin illüzyon olduğuna inanınca, bir nevi kadercilik/fatalizm ortaya çıkıyor. *İnsan iradesi de dahil her şey Allah'ın takdiri* diyen cebriyyeci gibi, *insan iradesi fiziki süreçlerin sonucu, o halde başıma ne geliyorsa zaten benimle alakası yok, irade ve ben sadece illüzyon* diyenler yaşadıklarının sorumluluğunu almıyorlar.

Bana *düşünce kanseri* gibi gelen bu bakış düşünülmüş *çarelerden* de bahsetmiş. En komik geleni, iradenin bir illüzyon olduğunun fazla yayılmamasını isteyen Smilanski isimli bir felsefe profesörü. Sadece Mısır'ın okuma yazma bilgisini elinde tutan rahipleri misal, fildişi kuledeki *bilge azınlık* bilmeliymiş iradenin olmadığını, genele yayılmamalıymış bu bilgi. *Gerçek ve iyi* arasında kaldığında insanın vazifesi iyiyi tercih etmekmiş.

Bunun ne kadar makul bir fikir olduğu çok su götürür tabii. İnsanların yıkmadığı herhangi bir *duvar* kalmadığı zamanlardayız, irade fikrinin böyle kat kat koruma altına alınmasını mümkün olabileceğine nasıl inanmış anlayamadım. Dahası *iyi* ve *gerçek* arasında kaldığında gerçeği tercih edecek çok insan var ve bunların bu profesörün sözünü dinleyeceklerini hiç sanmıyorum.

Diğer bir bakışsa, aslında özgür iradenin illüzyon olduğunun kabulünün bu kadar önemli olmadığını

iddia ediyor. Bu biraz daha makul geldi. Özgür irade ve determinizmin aynı olayları farklı düzlemlerde anladıklarını ve determinizmin varlığının iradeyi tamamen yok etmeyeceğini söylüyorlar. Bunlardan biri Bruce Waller isimli bir felsefeci. Ona göre de insanın *tamamen özgür* iradesi olmasa da, elindeki seçenekleri değerledirip, bunlardan birini takip edecek bir iradesi varmış. Bu tercihin bir yandan da belli nöronların çalışması demek olduğunun özde bir mesele yaratmadığını, özgür irade dediğimiz kavramın insanın algılarından gelen bilgiyi değerlendirip, hareket seçenekleri arasında bir tercih yapmasıyla gerçekleştiğini söylüyor. Bu tercih mekanizmasının determinist olması, insanın *iradesinin* olmadığı anlamına gelmez, bunun *keyfi* olmadığı anlamına gelir diyor.

Tamamen olmasa da Waller gibi düşündüğüme kanaat ettim. İnsanın içinden dışarıya bakışıyla, dışarıdan başkasına bakışı çok farklı. İnsan kendi kendine bakarken, elindeki seçeneklerin farkında ve bu seçeneklerin arasındaki tercihinin *keyfi* olduğunu, iradesinin *herhangi bir şey* yapabileceğini düşünüyor. Ancak bu *keyfilik*, belki bir takım fiziksel süreçlerin sonunda, elindeki seçenekleri puanlayarak yaptığı *tercihin*, duygusal karşılığı. Kendimizin veya başkasının, hangi durumlarda, hangi algıları değerlendirip, hangi sonuçlara ulaştığını tam olarak bilseydik, bir insanın hangi durumlarda nasıl davranacağını %100 hesaplayabilseydik, o zaman bu insanın iradesi olmadığını düşünürdük. Bu manada evet, kimsenin iradesi yok, ancak elimizde bu derece gelişmiş hesap makineleri olmadığı için, özgür irade gibi nisbeten yalınkat bir fikirle idare ediyoruz.

Bunun hukuki/ahlaki sonuçları ne olur? Neticede hukukta, cezalandırmaya karar verecekler de başka insanlar olduğuna göre, buradaki determinizmin, oradaki determinizme ne etkisi olur? Ben burada, «özgür iradesine Tanrı gibi tapan» zevat dışında bir sorun olacağını göremiyorum. Eğer yeryüzünde, tüm iradenin kendine ait olduğunu düşünen insanlar varsa, onlar da *uyanmış*, sorun değil.

Zira, eğer bir insan, yaptıklarını aslında kendinin yapmadığını, beynindeki *determinist* süreçlerden kaynaklandığını iddia ederse, ona cevaben, bizim de onu cezalandırmadığımızı, o determinist süreçleri devam ettirdiğimizi söyleyebiliriz. Eğer birinin suç işlerken iradesi yoksa, bizim de ceza verirken irademiz yok.